

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЧАСУ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ

THE CONCEPT AND MEANING OF THE TIME OF OPENING THE INHERITANCE

Тимченко Л.М.,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена правому регулюванню відкриття спадщини на сучасному етапі та в історичному розвитку. Відкриття спадщини є юридичним фактом, який породжує спадкові відносини та створює умови для переходу власності від однієї особи до іншої. Правове значення відкриття спадщини полягає у тому, що на цей час визначається склад спадщини, тобто майно, майнові права, обов'язки, які переходять до спадкоємців. Строк прийняття спадщини починається з часу відкриття спадщини, а тому його визначення є дуже важливим не лише для спадкоємців, але і для кредиторів спадкодавця, державних органів. Часом відкриття спадщини визнається день смерті особи або оголошення її померлою. Момент смерті встановлюється на підставі певної сукупності біологічних показників, що свідчать про наявність незворотних змін в організмі людини та підтверджуються лікарським свідоцтвом про смерть; державну реєстрацію смерті здійснюють органи державної реєстрації актів цивільного стану. Порядок та підстави оголошення особи померлою визначаються Цивільним та Цивільним процесуальним кодексами України.

Ключові слова: спадщина, спадкування, спадкодавець, спадкоємець, час відкриття спадщини, оголошення померлим, строк прийняття спадщини.

В статье рассматривается правовое регулирование открытия наследства на современном этапе и в исторической ретроспективе. Открытие наследства является юридическим фактом, который порождает наследственные отношения и создает условия для перехода собственности от одного человека к другим лицам. Правовое значение открытия наследства состоит в том, что на этот момент определяется состав наследства, то есть имущество, имущественные права, обязанности, которые переходят наследникам. Срок принятия наследства начинается с момента открытия наследства, таким образом, его определение является очень важным не только для наследников, но и для кредиторов наследодателя, государственных органов. Момент открытия наследства определяется днем смерти лица или признания умершим. Момент смерти устанавливается на основании определенной совокупности биологических показателей, которые свидетельствуют о наличии необратимых изменений в организме человека и подтверждаются врачебным свидетельством о смерти; государственная регистрация смерти человека осуществляется государственными органами регистрации актов гражданского состояния. Основания и порядок признания человека умершим регулируется Гражданским и Гражданским процессуальным кодексами Украины.

Ключевые слова: наследство, наследование, наследник, наследодатель, момент открытия наследства, признание умершим, срок принятия наследства.

In many countries, inheritance law was separated from family law and the development of market relations became a subculture of civil law. The article is devoted to the legal regulation of the opening of the inheritance at the present stage and in historical development. The opening of the inheritance is a legal fact that generates inherited relationships in general and creates conditions for the transfer of ownership from one person to another. The legal significance of the opening of the inheritance lies in the fact that at this time the composition of the inheritance is defined, that is, property, property rights, responsibilities that pass to the heirs. The period of acceptance of the inheritance begins with the time of the opening of the inheritance, and therefore its definition is very important not only for the heirs, but also for the creditors of the testator, state authorities. At times, the discovery of a legacy is recognized as the death of a person or declaration of the deceased. The moment of death is established on the basis of a certain set of biological indicators indicating the presence of irreversible changes in the human body and confirmed by a medical certificate of death, and state registration of death is carried out by state registration bodies of civil status. The procedure and grounds for declaring a person dead are determined by the Civil and Civil Procedural Codex of Ukraine.

Key words: inheritance, inheritance, heir, moment of opening of inheritance, confession by the dead, term of acceptance of inheritance, testator.

У багатьох країнах світу спадкове право виокремлювалося із сімейного права та, з розвитком ринкових відносин, стало підгалуззю цивільного права. Подібну трансформацію пережило і спадкове право України, що сягає своїм корінням римського приватного права, в якому вперше було встановлено універсальний характер спадкування, визначено коло спадкоємців, передбачено можливість спадкування за заповітом та закріплені правові способи захисту і збереження спадкового майна. Поняття «час відкриття спадщини» також вперше було визначено саме у римському праві, і ним вважався день смерті спадкодавця. Спадкоємці поділялися на два види: домашні спадкоємці, тобто ті, які входили до складу сім'ї померлого, його дому, постійно проживали зі спадкодавцем на день його смерті, та зовнішні спадкоємці, які не належали до сім'ї померлого. Перші набували спадщини відразу в момент смерті без будь-якого акту з їх боку. Спадщина переходила до них навіть без їх відома, через що їх називали в Римі обов'язковими спадкоємцями. Зовнішнім спадкоємцям для набуття спадщини, навпаки, необхідно було здійснити певний акт, певним чином виразити волю на прийняття спадщини, внаслідок чого вони могли бути визнані як спадкоємці добровільні. У стародавні часи прийняття спадщини здійснювалося у формі особливого урочистого акту. Спадкоємець у присутності свідків у будинку

спадкодавця урочисто заявляв про прийняття спадщини [7, с. 425]. На українських землях питання відкриття спадщини регулювалося у різні часи «Руською Правдою», Литовськими статутами, Зводом законів Російської імперії. Таким чином, часу відкриття спадщини завжди приділялася значна увага, оскільки з цього моменту відбувся перехід власності від однієї особи до іншої.

Метою цієї статті є дослідження правового регулювання часу відкриття спадщини як важливого елементу спадкового права.

Поняттю «час відкриття спадщини» приділяли увагу такі науковці: О.В. Скрипник, О.Є. Кухарев, Ю.О. Заїка, О.А. Підопригора, О.В. Коротюк, С.Я. Фурса.

Відповідно до ст. 1220 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Цікаво, що відповідно до Зводу законів Російської імперії, спадщина відкривалася не лише після смерті особи, але і після позбавлення її всіх прав, стану, постригу у монахи, визнання особи безвісно відсутньою [2, с. 170]. Часом відкриття спадщини визнається, згідно з ч. 2 ст. 1220 ЦК, день смерті особи або оголошення її померлою, тобто маєтись на увазі конкретна календарна дата. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, або якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під

час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно, а спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них [9]. Такі особи називаються «комморієнтами» (ті, що померли одночасно). Таким чином, якщо спадкоємець помер через декілька годин після смерті спадкодавця, але вже наступної доби (з 00.00 до 24.00), то він не вважається померлим зі спадкодавцем одночасно і тому має право на спадщину. В.В Залеський висловлює думку про те, що з метою чіткої фіксації юридичного факту смерті громадянина більш доцільно застосовувати до комморієнтів поняття не календарної, а астрономічної доби (визначається від часу смерті, наприклад, від 17 год 30 хв 20 серпня до 17 год 30 хв 21 серпня) [3, с. 230].

Момент смерті встановлюється на підставі певної сукупності біологічних показників, що свідчать про наявність незворотних змін в організмі людини. Людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Кожен факт смерті людини встановлюється консиліумом лікарів закладу охорони здоров'я або наукової установи після завершення процедури встановлення моменту смерті людини (смерті її мозку); акт констатації смерті людини оформлюється на підставі діагностичних критеріїв смерті мозку за формою первинної облікової документації № 012/о, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23 вересня 2013 р. № 821 [4]. Відповідно до Інструкції щодо заповнення та видачі лікарського свідоцтва про смерть (форма № 106/о), затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 серпня 2006 р. № 545, останнє видається такими закладами охорони здоров'я: лікарнями, амбулаторно-поліклінічними закладами, диспансерами, пологовими будинками, санаторіями, патолого-анатомічними бюро, бюро судово-медичної експертизи [5]. Лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем медичного закладу, що лікував померлого, на підставі спостережень за хворим і записів у медичній документації, які відображали стан хворого до його смерті, або патологоанатомом на підставі вивчення медичної документації і результату розтину. У разі, якщо смерть настала внаслідок дії зовнішніх факторів (травми, асфіксії, дії крайньої перепатур, електричного струму, отруєнь тощо), після штучного абортів, проведеного поза межами медичного закладу, смерті на виробництві, у разі раптової смерті дітей першого року життя та інших осіб, які не перебували під медичним наглядом, померлих, особа яких не встановлена, а також у тих випадках, коли є підозра на насильницьку смерть, лікарське свідоцтво про смерть видається судово-медичним експертом після розтину. У виняткових випадках свідоцтво про смерть може бути видано лікарем, який встановив смерть тільки на підставі огляду трупа (за відсутності ознак або підозри на насильницьку смерть) та даних медичної документації про наявність у померлого за життя хвороб, які могли призвести до настання смерті. Отримавши свідоцтво про смерть, родичі померлого повинні, відповідно до Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні, затверджених Міністерством юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5, подати заяву про державну реєстрацію смерті не пізніше 3 днів із дня настання смерті чи виявлення трупа до органу державної реєстрації актів цивільного стану за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті чи виявлення трупа або за місцем поховання [6]. Складений актовий запис про смерть включається до книги державної реєстрації смерті за поточний рік, якщо з часу настання смерті не минуло одного року, або до книги поновлених актових записів цивільного стану за поточний рік, якщо минуло більше року. Після державної реєстрації смерті відділ державної реєстрації актів цивільного стану видає витяг із Державного реєстру актів цивільного стану громадян про смерть для отримання допомоги на поховання.

Складнішою є процедура оголошення фізичної особи померлою. Відповідно до ст. 46 ЦК, фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом 3 років; якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували її смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом 6 місяців; за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом 1 місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою через 2 роки від дня закінчення воєнних дій [9].

Оголошення фізичної особи померлою відбувається тільки у судовому порядку. У цьому разі днем смерті особи буде вважатися день набрання законної сили рішенням суду, але, якщо особа пропала безвісти за обставин, що загрожували її смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, то ця особа може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті. Порядком оголошення фізичної особи померлою визначається Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК) в межах окремого провадження. Так, відповідно до глави 4 розділу IV ЦПК, заява про оголошення фізичної особи померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна. Для розгляду справи про встановлення факту смерті у суді відділ державної реєстрації актів цивільного стану на прохання заявника складає письмову відмову у проведенні державної реєстрації смерті, у якій викладає причини неможливості проведення такої реєстрації. Суд встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме [10].

Суд розглядає справу про оголошення фізичної особи померлою за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення. Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи. Орган державної реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду проводить державну реєстрацію смерті, а свідоцтво про смерть оформлюється та видається заявнику під час його звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Схоже правове регулювання стосовно оголошення судом фізичної особи померлою міститься і у Цивільному кодексі Російської Федерації, у Цивільному кодексі Франції та Кодексі цивільного судочинства Німеччини. Але варто відзначити, що у французькому законодавстві використовуються такі поняття, як презумпція безвісно відсутньої особи та оголошення безвісно відсутнім, останнє за своїм значенням аналогічне до оголошення фізичної особи померлою відповідно до українського законодавства [1, с. 118]. Необхідно звернути увагу і на більш тривалі строки звернення до суду для оголошення фізичної особи померлою: в Російській Федерації цей строк складає від 6 місяців до 5 років, у Франції – 20 років з дня одержання останніх відомостей від такої особи, у Німеччині – 10 років, але не раніше, ніж безвісно відсутній особі випо-

вниться 25 років, у Сполучених Штатах Америки – 5 років [8, с. 299].

Незважаючи на те, що в Україні ці строки набагато менші, ніж в інших країнах, ЦК України передбачає деякі гарантії для захисту майнових прав особи, оголошеної померлою. Зокрема, це стосується обмежень, які накладає на спадкоємців ЦК України щодо розпорядження спадковим майном особи, оголошеної померлою. Так, відповідно до ст. 47 цього кодексу, спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом 5 років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини, а нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження [9]. Таким чином, законом здійснюється захист майнових прав фізичної особи, оголошеної померлою, на випадок її появи і скасування рішення суду.

У наш час прийняття спадщини відбувається не так урочисто, як за часів Стародавнього Риму, а шляхом звернення до відповідних органів із обов'язковим дотриманням строків прийняття спадщини, визначених ст. 1270 ЦК України. Строк прийняття спадщини починається з часу відкриття спадщини, а тому його визначення є дуже важливим для спадкоємців, кредиторів спадкодавця, державних органів. Правове значення відкриття спадщини також полягає у тому, що на цей час визначається склад спадщини, тобто майно, майнові права, обов'язки, які переходять до спадкоємців. Відкриття спадщини є юридичним фактом, який породжує спадкові відносини та створює умови для переходу власності від однієї особи до іншої.

Таким чином, з часу відкриття спадщини у спадкоємців виникає право на спадкування. Час відкриття спадщини – це день смерті особи або день оголошення її померлою. Порядок оголошення особи померлою визначається ЦК та ЦПК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валах В.В. Спадкове право зарубіжних країн. Правова держава. 2002. № 4. С. 115–122.
2. Кондратова А.М. Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні. Часопис Київського університету права. 2014. № 3. С. 169–174.
3. Кухарев О.Є. Спадкове право: навч. посіб. К.: Алерта, 2013. 328 с.
4. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини» від 23 вересня 2013 р. № 821. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>.
5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08 серпня 2006 р. № 545 «Про затвердження Інструкції щодо заповнення та видачі лікарського свідоцтва про смерть (форма № 106/о)». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1152-06.
6. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» від 18 жовтня 2000 р. № 52/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>.
7. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 512.
8. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: підручник. К.: Атіка, 2009. 500 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.